

Als beloning krijg je geen straf

Een voordracht over belonen en straffen op school

Lieven Coppens

31-I-2000

1 Ter inleiding: mogen kinderen fouten maken?

Wanneer we spreken over beloning en straf, dan moeten we het eerst hierover hebben. Straf is immers vaak verbonden met het maken van fouten, met het stellen van foutief, ongewenst gedrag. Het is nog zeer de vraag of dit wel altijd tegemoet komt aan het principe van een krachtige leeromgeving.

Om te kunnen leren, moeten kinderen, moeten mensen fouten (mogen) maken. We weten allemaal dat er het best geleerd wordt uit de eigen fouten. Sommigen kennen waarschijnlijk wel de volkswijsheid die zegt dat leren moet kosten. Het is dan de vraag of de school die kostprijs wil betalen.

In die zin zijn er dan ook twee soorten leeromgeving: de repressieve leeromgeving en de krachtige. Ik verklaar mij nader aan de hand van de volgende tekening.

repressieve leeromgeving

krachtige leeromgeving

In de enge leeromgeving is alles duidelijk: wat mag, moet en wat niet moet, mag niet. We hebben hier te maken met een systeem van regels dat naar de letter wordt uitgevoerd. Wanneer men iets doet wat niet mag, dan begaat men onmiddellijk een overtreding die bestraft moet worden.

In de krachtige leeromgeving bestaat er een grijze zone die de overgang vormt tussen wat mag en wat niet mag. Er zijn wel expliciete regels die bepalen wat mag en wat niet mag, maar daartussen kan een kind experimenteren. Het is in deze zone dat een kind kan leren uit de eigen fouten. Het is vanzelfsprekend dat een kind niet bestraft wordt wanneer het iets in de grijze zone doet dat verkeerd afloopt.

Deze krachtige leeromgeving houdt een aantal gevaren in. Gevaren die we onmiddellijk zien als we veel schoolreglementen van basis- en secundair onderwijs bekijken. Meestal wordt daarin wel het gedrag vermeld dat men niet zal dulden, dat men zal bestraffen, maar wordt het gedrag dat men van het kind wel wenst helemaal niet beschreven. Anders gezegd: het kind weet onmiddellijk wanneer het kan en zal bestraft worden, maar heeft er het raden naar wanneer het zal beloond worden. Over motivatie gesproken...

Dit brengt ons bij het tweede gevaar van de krachtige leeromgeving. Het is één van de basisbehoeften van de mens om zich veilig te weten. Enkel als hij zich veilig weet zal hij er naar streven zijn aspiraties waar te maken, zal hij het met andere woorden aandurven om zich in de grijze zone te begeven en fouten te maken. Een duidelijke structuur dringt zich hier op. Maar een eerlijke structuur. Te vaak wordt er gewerkt met impliciete, ongeschreven wetten waarvan men verwacht dat iedereen ze kent. Ten onrechte, aangezien men van kinderen niet mag verwachten dat ze alle ongeschreven regels kennen. Trouwens, ongeschreven regels worden door iedereen anders geïnterpreteerd en zijn een bron van spanning en onveiligheid. Nog duidelijker gezegd: als een kind in de grijze zone experimenteert en daar een fout maakt die niet te situeren valt binnen de ruimte van wat niet mag, dan kan en mag het voor die fout in principe niet voor gestraft worden. Het kind moet de veilige kans krijgen om over het resultaat

van zijn experiment te spreken met een opvoeder, om zo te leren hoe het één en ander in het vervolg beter kan doen.

2 Wat wel en niet mag: het stellen van eisen

2.1 Gewenst of ongewenst gedrag: waar ligt de grens?

Het is de bedoeling van een goede opvoeding om het gewenste gedrag te doen toenemen en het ongewenste gedrag te doen afnemen. Ieder volwassene heeft een idee over wat voor hem gewenst gedrag is. Anders gezegd: de ene persoon zal meer verdragen dan een andere. Daarom is het nodig dat men in een schoolmilieu regelmatig met elkaar overlegt over wat men nu als gewenst en ongewenst gedrag ziet en zich daar dan ook consequent aan houdt. Op die manier weten kinderen ook binnen de school op welke manier ze gewaardeerd worden. Stelt men eisen, dan moeten die ook doordacht zijn: ze moeten een doel hebben op lange termijn.

2.2 Doordachte eisen: wat zijn dat?

Doordachte eisen zijn eisen die een doel hebben op lange termijn en die aan bepaalde voorwaarden voldoen. Het gaat er om rekening te houden met de behoeften die kinderen hebben. Deze behoeften zijn :

- ≡ zelfstandigheid,
- ≡ waardering,
- ≡ veiligheid en geborgenheid,
- ≡ aandacht en vriendschap,
- ≡ redelijkheid.

2.2.1 Zelfstandigheid

Kinderen willen, naarmate ze ouder worden, meer zelf kunnen beslissen, meer zelf kunnen kiezen. Ze worden in die keuzes zowel beïnvloed door de ouders als door mensen van buiten het gezin. Het is een opdracht van de school om de kinderen zodanig wegwijs te maken in de wereld, dat ze tot eerlijke en fundamentele keuzes kunnen komen. Wie keuzes maakt in het leven, moet ook bereid zijn om de verantwoordelijkheid ervoor op te nemen. Dit houdt in dat een kind niet alleen de gevolgen draagt van een gelukkige keuze, maar ook deze van een ongelukkige keuze.

2.2.2 Waardering

Ieder kind heeft behoefte aan waardering. Dit geldt niet alleen voor de sportieve, intelligente leerling, maar ook voor de stijve hark die het steeds met de hakken over de sloot haalt. Kinderen kunnen zich maar gewaardeerd voelen als de eisen die aan hen gesteld worden niet te hoog gegrepen zijn. Men is het er over eens dat een kind van het eerste leerjaar een breuk niet met een andere breuk moet kunnen vermenigvuldigen. Anders is het gesteld met de voetbalclubs die tienjarigen een toegangsproof laten doen, of de vaders die aan de kant van het voetbalveld staan en van hun zoon eisen dat hij alle doelpunten scoort. Dit geldt ook op school. Een kleuter uit de eerste kleuterklas is er nog niet aan toe om echt met zijn klasgenootjes samen te spelen. Dit kan dan ook niet van hem geëist worden.

Waardering krijgen, betekent ook dat een kind nooit mag aangesproken en beoordeeld worden op zijn persoon, wel op het resultaat van zijn gedrag.

2.2.3 Veiligheid en geborgenheid

Dit houdt in dat kinderen zich zowel in hun goede als in hun zwakke kanten aanvaard weten door hun opvoeders. Dit heeft niet alleen te maken met hun prestaties, maar ook met hun gevoelens en de manier waarop ze die uiten. Kinderen mogen het gevoel niet hebben dat ze afgekeurd en afgewezen worden omdat ze minder goed presteren, of omdat ze boos zijn of gemakkelijk wenen. Toch gebeurt dit zeer vaak wel omdat de opvoeder zich juist gaat richten op datgene bij het kind dat hij juist afkeurt: het lijkt wel of hij voortdurend op zoek gaat naar de fouten en het ongewenste gedrag en de goede dingen niet meer ziet.

2.2.4 Aandacht en vriendschap

Kinderen hebben veel aandacht en vriendschap nodig van hun opvoeders. Deze aandacht en deze vriendschap verdienen ze omwille van zichzelf en niet omwille van hun goede gedrag. Als kinderen fouten maken, dan moeten ze toch blijven voelen dat de opvoeder hen nog aandacht en vriendschap waard acht. Anders gezegd: een kind mag niet het gevoel krijgen dat het enkel op de aandacht en de vriendschap van de leerkracht kan rekenen als het perfect aan de voorwaarden van deze leerkracht beantwoordt. Gebeurt dit wel, dan is er de kans dat het kind een masker opzet.

2.2.5 Redelijkheid

We mogen geen voorstander zijn van een slappe opvoeding waar er niets van kinderen verwacht wordt. We moeten pleiten voor een opvoeding die eisen durft stellen aan kinderen. Het is trouwens een feit dat kinderen die een opvoeding krijgen waarbij ze zich aan eisen moeten houden en die hen een doel voor ogen houdt, opgroeien tot kinderen met zelfvertrouwen en een gezond zelfwaardegevoel. Men moet er zich echter wel voor hoeden om een te hoog eisenpakket op te stellen. Redelijkheid, kritisch nadenken en onderling overleg bij wat er van de kinderen op school geëist wordt, is hier noodzakelijk.

3 Als er dan toch moet gestraft worden

3.1 Definitie

We kunnen straffen als volgt omschrijven:

Straffen als opvoedingshandeling is het laten volgen van iets onaangenaams op het ongewenste gedrag van het kind, met als gevolg dat er kans bestaat dat dit gedrag in de toekomst minder voorkomt of helemaal verdwijnt.

Deze bepaling van straf kunnen we nog verder uitbreiden waardoor ze nog concreter wordt. Ze gaat dan als volgt:

Straffen is het toedienen van onprettige prikkels of het wegnemen van prettige prikkels, als reactie op een ongewenst gedrag, met als doel het ongewenste gedrag te doen ophouden of verminderen.

Deze definities spreken voor zich en hoeven maar weinig verdere uitleg. Het is beter de verschillende soorten straf wat dichterbij te gaan bekijken.

3.2 Soorten straffen

We onderscheiden een drietal soorten:

- ≈ sociale straffen,
- ≈ fysieke straffen,
- ≈ activiteitsstraffen.

Bij deze drie soorten is het duidelijk dat er telkens dingen zijn die kunnen en dingen die niet kunnen. Ik verklaar mij nader.

3.2.1 Sociale straffen

Dit zijn straffen zoals een uitbrander geven, bespotten, verwijten, schelden, beschuldigen, beledigen, bedreigen met verwerping, bedreiging met straf maar ook zaken zoals neerbuigend lachen, zuchten, de schouders ophalen en dergelijke meer.

Het enige dat echter kans heeft op verbetering van het gedrag is de uitbrander, op voorwaarde dat dit gezien wordt als het geven van een afkeuring in woorden van een bepaald gedrag. Dit gaat gepaard met specifieke gelaatsuitdrukkingen en gebaren. Vaak is deze uitbrander ook nog de begeleider van een andere straf. Belangrijk hierbij is dat er oogcontact gemaakt wordt met het kind en dat leerkracht en kind dicht bij elkaar staan. Inhoudelijk zijn er ook een aantal voorwaarden:

- ≈ de uitbrander gaat over het gedrag van het kind, en veroordeelt de persoon van het kind in geen geval;
- ≈ er wordt aan het kind duidelijk gemaakt wat er wel van hem verwacht wordt.

Wil een uitbrander effect hebben, dan moet er niet alleen aan de bovenstaande voorwaarden voldaan worden. Belangrijk is ook dat het niet te frequent voorkomt: anders verliest hij alle effect. De andere vormen zijn weinig effectief omdat ze meestal leiden tot frustratie, agressie en/of faalangst bij het kind.

3.2.2 Fysieke straffen

Het zal voor elke leerkracht duidelijk zijn dat een kind pijn doen in het geheel niet kan. Waar er voor ouders nog zoiets bestaat als het tuchtigingsrecht, is dat niet zo voor de leerkrachten. Meestal is het niet zo duidelijk dat op de knieën zitten, rondjes lopen rond de koer en dergelijke meer ook tot deze categorie behoren.

3.2.3 Activiteitsstraffen

Deze zijn er op gericht om kinderen buiten spel te plaatsen of dingen te onthouden of om hen onaangename dingen te laten doen zoals correctie, overcorrectie, taken uitvoeren en verzadigingsopdrachten. Een korte verduidelijking:

- ⇒ onthoudingsstraf: men ontnemt het kind iets plezierigs (iets dat het heeft of zou krijgen) dit kan iets materieels zijn of een activiteit;
- ⇒ buiten spel plaatsen: het kind wordt uit de omgeving verwijderd waarin het ongewenste gedrag zich voordoet;
- ⇒ correctie: het kind herstelt de schade die zijn ongewenst gedrag heeft aangericht;
- ⇒ overcorrectie: het kind herstelt de schade die zijn ongewenst gedrag heeft aangericht, en wel zodanig dat de toestand nog beter wordt dan voor zijn ongewenst gedrag;
- ⇒ taken opleggen: de taak staat hier niet direct in verband met het ongewenste gedrag, maar is wel zinvol (een karwei of een leeroefening);
- ⇒ verzadigingsopdrachten: men geeft het kind de opdracht zijn ongewenste gedrag te stellen, al dan niet meerdere keren na elkaar. Op die manier bestaat de kans dat het dat gedrag niet langer leuk vindt.

Het nadeel aan activiteitsstraffen is dat een kind kan weigeren om ze uit te voeren. Dit vergroot dan op zijn beurt de kans dat er een strijd ontstaat tussen kind en leerkracht die beëindigd wordt doordat de leerkracht andere middelen gebruikt om de weerstand van het kind te breken, waardoor het kind zelf nog gefrustreerder wordt.

3.3 Gevaren van straffen

Het straffen van kinderen houdt ook enkele nadelen in, zoals daar zijn:

- ⇒ de relatie tussen kind en leerkracht wordt agressief;
- ⇒ kinderen worden angstig;
- ⇒ kinderen krijgen een slecht voorbeeld;
- ⇒ kinderen krijgen angst om te falen;
- ⇒ kinderen vermijden het gedrag enkel in aanwezigheid van de straffer;
- ⇒ het gedrag verdwijnt slechts tijdelijk;
- ⇒ straf geven is aandacht geven, wat voor kinderen een beloning kan zijn;
- ⇒ het kind krijgt niet altijd een handelingsalternatief aangeboden.

Deze nadelen worden nog groter als men bij het straffen gaat overdrijven. Als men straft om te straffen. Als men geen beperkingen heeft. Als men de gevoelens en behoeften van kinderen veronachtzaamt. Kortom als straffen een automatisme wordt of het hoofdbestanddeel van de opvoeding. Kinderen hebben behoefte aan structuur. Deze structuur valt weg als men willekeurig begint te straffen.

Wanneer men veelvuldig straft, dan heeft dit nog een aantal bijkomende nadelen:

- ⇒ het zelfwaardegevoel van het kind wordt aangetast;
- ⇒ het kind voelt zich afgekeurd in zijn persoon;
- ⇒ het gevoel van veiligheid en geborgenheid valt weg;
- ⇒ het straffen kan, door gebrek aan effect, gaan escaleren in het geven van zeer zware straffen die buiten alle verhouding liggen.

3.4 Voorwaarden voor een goede straf

Een goede straf is een straf die er voor zorgt dat het ongewenste gedrag een ernstige kans heeft om minder of niet meer voor te komen. Er hoeft dan minder gestraft te worden. Goede straffen hebben ook als gevolg dat kinderen in het vervolg ook ander ongewenst gedrag achterwege zullen laten. Dan

zal er ook weer minder straf moeten gegeven worden. Er zijn echter wel een aantal voorwaarden voor een goede straf:

- ≡ duidelijkheid,
- ≡ betekenis,
- ≡ consistentie,
- ≡ consequentie,
- ≡ realistisch,
- ≡ mild,
- ≡ zinvol,
- ≡ snel,
- ≡ afwisseling,
- ≡ eindpunt.

Duidelijkheid houdt in dat het kind op voorhand weet welke straf het kan verwachten als het een bepaald gedrag stelt. Dit vermijdt dat men op het moment zelf een straf moet verzinnen die dan gekleurd is door de boosheid en de agressie van het moment. Belangrijk is ook dat het kind weet waarom het gestraft wordt. Op elke overtreding zou er een nabespreking moeten volgen met het kind waarin het leert waarom het gedrag fout was, welke schade het heeft aangericht voor anderen en dergelijke meer. Als kinderen dit inzien, zullen ze de straf ook beter begrijpen.

De straf moet voor het kind ook de betekenis hebben van een straf. Op ongewenst gedrag moet iets onaangenaams volgen. Dat is één van de basisbepalingen rond straf geven. Als het kind de les stoort omdat het deze saai vindt en geleerd heeft dat het dan buiten op de koer rondjes mag gaan lopen, dan wordt het beloond voor zijn gedrag en niet gestraft. De kans dat dit gedrag zich zal herhalen wordt dan nog groter dan voor de straf.

Met consistentie bedoelen we dat het gedrag telkens als het zich voordoet, bestraft wordt. Dit betekent dat kinderen op school goed gevolgd worden en dat er teamoverleg is over wat er kan en niet kan. Leerkrachten geven informatie door en alle leerkrachten nemen hun verantwoordelijkheid op als een kind over de schreef gaat.

Consequentie betekent dat een straf die afgesproken werd ook door gaat. Gebeurt dat niet, dan heeft die straf geen effect. Binnen een schoolteam betekent dit dan ook dat er op dezelfde manier gestraft wordt door iedereen: wat ongewenst gedrag is, is ongewenst gedrag voor elke leerkracht en wordt door elke leerkracht op dezelfde manier bestraft. Het voordeel van consequentie is dat kinderen sneller leren van hun straf. Ze begrijpen dat bepaald gedrag tot een bepaalde straf leidt. Daarnaast leren ze de leerkrachten kennen als mensen die hun woord houden.

Een voorwaarde voor consequentie is dat de straffen realistisch zijn. Als je dreigt met een straf moet die ook uitvoerbaar zijn.

Een straf moet mild zijn. Dit betekent niet dat men moet overgaan tot een slappe aanpak, wel dat de straf onaangenaam genoeg moet zijn - maar ook niet meer dan nodig - om het voordeel van het ongewenste gedrag weg te nemen. Een zeer zware straf is wel meer effectief dan een milde straf, maar door haar verhoudingsloosheid tot de feiten kan ze ook angst en agressie bij de kinderen opwekken.

Een straf is zinvol, heeft een betekenis als ze nauw aansluit bij de aard van het ongewenste gedrag. Ongewenst gedrag en straf moeten naar elkaar verwijzen, moeten iets met elkaar te maken hebben. Anders gezegd: het zou ideaal zijn dat de straf zoveel mogelijk de nadelen van het ongewenste gedrag goed maakt. Hier kunnen correctieve en overcorrectieve straffen zeker hun dienst bewijzen, evenals bepaalde vormen van activiteitsstraffen. Een andere manier kan zijn dat het kind de gevolgen van zijn

ongewenst gedrag ondergaat: het wordt uit de groep gesloten omdat het andere kinderen altijd pijn doet. Het voordeel van zo een zinvolle straf is dat het kind op die manier zich kan inleven in wat zijn ongewenst gedrag voor het slachtoffer betekent.

Een straf moet ook snel na het ongewenste gedrag gegeven worden. Hoe sneller de straf volgt, hoe groter het effect. Een straf verliest aan kracht naarmate er meer tijd verstrijkt tussen het ongewenste gedrag en de straf zelf. Snel straffen heeft als voordeel dat het kind nog weet waarom het gestraft wordt en dat het onmiddellijk leert dit gedrag niet geduld wordt. Daarnaast kan het kind niet lang genieten van de voordelen van zijn ongewenst gedrag.

In een aantal gevallen is het zinvol de inhoud van de straf af te wisselen. Dit geldt in het bijzonder voor die straffen die niet aansluiten bij het ongewenste gedrag. Een maatregel verliest immers gauw aan kracht als we hem steeds maar herhalen: een kind kan het bijvoorbeeld aangenaam gaan vinden om in de, voor hem saaie, taalles steeds naar buiten gestuurd te worden.

Een straf moet een einde hebben. Als de straf afgelopen is, moet het kind weer met een blanco strafblad kunnen beginnen. Is dit niet zo, dan kan het kind zich afgewezen of bedreigd blijven voelen. Het kind moet weten dat er na de straf zoiets volgt als vergeving. Dit is niet hetzelfde als toegeving. De straf wordt zonder meer uitgevoerd.

3.5 Ongewenst gedrag niet belonen (negeren)

Ook al weet men hoe men goed moet straffen, toch is het beter om niet te moeten straffen. Dit kunnen we doen door ons te bedienen van twee fundamentele regels:

- ≈ gewenst gedrag wordt beloond;
- ≈ ongewenst gedrag wordt genegeerd.

Over het belonen van het gewenste gedrag hebben we het straks. Over het negeren van ongewenst gedrag kan het volgende gezegd worden. Soms doen kinderen aan aantal dingen om de aandacht van de leerkracht te trekken. Wanneer ze merken dat de leerkracht daardoor inderdaad meer aandacht aan hen schenkt, dan zal dit gedrag toenemen. Als ze echter merken dat de leerkracht dit gedrag negeert, en hen bijgevolg geen aandacht meer geeft, laten ze dit gedrag vaak achterwege omdat het hun geen voordeel meer oplevert.

4 Gewenst gedrag belonen

Als we aan de ene kant een kind bestraffen omdat het zich ongewenst gedraagt, dan kunnen we het ook belonen wanneer het het gewenste gedrag wel stelt. Daardoor leert het kind dat het ook goede dingen doet die gewaardeerd worden en dat dit een alternatieve manier kan zijn om aandacht te krijgen van de leerkracht. Er zijn drie soorten beloningen:

- ≈ materiële beloningen,
- ≈ sociale beloningen,
- ≈ activiteitsbeloningen.

De minst belangrijke beloning is de materiële beloning. Deze mag dan ook maar zeer uitzonderlijk gegeven worden. Belangrijker, zonet het belangrijkste, is de sociale beloning. Als we een kind voor iets belonen, dan zeggen we er voor alle duidelijkheid bij waarom we het belonen. Deze beloningen

hebben te maken met prijzen, aandacht, vriendelijke woorden en dergelijke meer. Daarenboven heeft het ook een lerende functie voor anderen. Sociale beloningen zijn kosteloos en voor iedereen bereikbaar. Activiteitsbeloningen, waarbij een kind dingen mag doen die het graag doet, kunnen ook veel goeds opleveren. Eén van de belangrijkste effecten is dan meestal ook dat de onderlinge relatie er enorm op vooruit gaat. Ook goede beloningen beantwoorden aan een aantal voorwaarden:

- ⇒ de gemaakte afspraken moeten nagekomen worden;
- ⇒ een gegeven beloning wordt niet meer ingetrokken;
- ⇒ een beloning volgt niet na elk gewenst gedrag;
- ⇒ bij voorkeur geen materiële beloningen;
- ⇒ strafvermindering of strafkwijtschelding.

Zeker bij lastige kinderen kan het gebeuren dat men op termijn enkel nog het negatieve gedrag van het kind ziet, en niet langer het positieve. Toch moet iedere leerkracht er blijven vanuit gaan dat er bij elk kind dingen aanwezig zijn die kunnen en moeten aangemoedigd worden.

5 Het belang van het nagesprek

Op elk ongewenst gedrag, op elke bestraffing moet er een nagesprek volgen. In dit gesprek kan enerzijds gepeild worden naar de oorzaken van dat gedrag, en kan het kind anderzijds leren wat de gevolgen van zijn gedrag zijn voor anderen. Daarenboven is het zo dat kinderen vaak het ongewenste gedrag niet kunnen veranderen, omdat ze over geen ander gedrag beschikken. In dit gesprek kan het kind dan een en ander bijleren. Het gewenste gedrag kan opgesplitst worden in kleinere stukjes die een voor een worden aangeleerd, het gewenste gedrag kan voorgedaan worden en dergelijke meer.

Referenties

BORMANS L., Straffen en belonen.

Klasse - Departement Onderwijs van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel,
De eerste lijn, nummer 10.

DRIESEN L., Straffen?

Garant, Leuven/Apeldoorn, 1996, 175 pp.

VAN DEN BROECK H., Opvoeden in de klas. Wegwijzer voor leerkrachten.

Lannoo, Tielt, 1996, pp. 115-126.